

İlahə Nəsir qızı Əmiraslanova
*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin müəllimi*

İNKLÜZİV TƏHSİLİN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Илаха Насир гызы Амирасланова
*преподаватель Азербайджанского Государственного Педагогического Колледжа при
Азербайджанском Государственном Педагогическом Университете*

ОРГАНИЗАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Ilaha Nasir Amiraslanova
*teacher of the Azerbaijan State Pedagogical College
at the Azerbaijan State Pedagogical University*

ORGANIZATION AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION

Xülasə. Müasir dünya təhsilə və ümumilikdə sosial-mədəni siyasətə yanaşmalarda köklü dəyişikliklərə məruz qalır. Uşaq Hüquqları Konvensiyası (Uşaq Hüquqları Bəyannaməsi) uşaqların sosial, iqtisadi, mədəni, mülki, siyasi və müdafiə hüquqlarını əhatə edən və uşaqların fikirlərinin nəzərə alınmalı olduğunu bildirən ilk bütöv insan hüquqları müqaviləsidir.

Açar sözlər: *təhsil, Uşaq Hüquqları Konvensiyası, inklüziv, konsepsiya*

Резюме. В современном мире происходят радикальные изменения в подходах к образованию и социально-культурной политике в целом. Конвенция о Правах Ребенка (Декларация Прав Ребенка) является первым всеобъемлющим договором о правах человека, который охватывает социальные, экономические, культурные, гражданские, политические права и защиту и отмечает, что взгляды детей должны учитываться.

Ключевые слова: *образование, Конвенция о Правах Ребенка, инклюзия, концепция*

Summary. In the modern world, there are radical changes in approaches to education and social and cultural policy in general. The Convention on the Rights of the Child (Declaration of Children's Rights) is the first comprehensive treaty on human rights, covering social, economic, cultural, civil, political rights and protection and declaring that the views of children must be taken into account.

Key words: *education, Child Rights Convention, inclusion, concept*

İnsan biososiomədəni varlıq olaraq Konstitusiyaya ilə təsbit edilmiş təhsil almaq hüququna malikdir ki, bu hüquq ona yaşadığı cəmiyyətin mədəni üzvü olmağa imkan verir. Təhsil təkcə biliklər məcmusu deyil, həm də təhsilalanın düşüncəsinin əsasını qoyan, onun dünyagörüşü və ətraf mühitə münasibətini formalaşdıran mühüm amillərdən biridir.

Təhsilin əsas xüsusiyyəti, onun sosial əhəmiyyəti, məqsəd və vəzifələri, eləcə də təlimin düzgün təşkil edilməsi, təhsil konsepsiyalarının xüsusiyyəti, təhsilin idarə edilməsinin qanuna-

uyğunluqları və s. amillər təhsilin fəlsəfəsini təşkil edir. İrəli sürülən müasir ideyalara əsasən, təhsil fəlsəfəsi ümumi fəlsəfi biliklərin bir növüdür və onun əsas mövzusu təhsil problemlərinin araşdırılmasıdır.

Təhsil problemlərinin araşdırılması üçün mütləq bu problemin fənlərarası məkanda öyrənilməsinə ehtiyac yaranır ki, bu da sosial fəlsəfənin, sosial pedaqogikanın və proqnozlaşdırmanın bir sıra sahələrinin sintezini, eləcə də təhsilin metodologiyasının pedaqoji antropologiya, fəlsəfə və təhsil tarixi, sosiologiya, kulturologi-

ya, qlobalistika, təhsil iqtisadiyyatı, demoqrafiya və digər humanitar elmlərin metod və məfhumlarla zənginləşdirilməsini əhatə edir.

Təhsil – vahid məqsədyönlü təlim və tərbiyə prosesi, həmçinin sistemləşdirilmiş bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsi prosesi və onun nəticəsidir (1). Sözün geniş mənasında təhsil – “fərdlərin ağıl, xarakter və fiziki qabiliyyətlərinin formalaşması prosesi və ya məhsuludur... Texniki mənada isə – məktəb, kollec, universitet və digər institutlar vasitəsi ilə cəmiyyətin məqsədyönlü şəkildə öz mədəni irsini – toplanmış biliklər, dəyərlər və bacarıqları nəsildən-nəslə ötürdüüyü prosesdir” (6, s. 20-21).

Şəxsiyyətin tədris prosesinin mərhələlərini araşdırarkən pedaqogika elmi aşağıdakı şəkildə bir sxem təklif edir: savadlılıq (ümumi və funksional) – təhsil – peşəkar bacarıq – mədəniyyət – mentalitet. Təbii ki, bütün bu mərhələlər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədirlər. Bu, təhsil sisteminin bütöv və vahid olması barədə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir. Təhsil sistemi ifadəsini işlədərkən, burada xüsusilə təhsilin bütün mərhələ və sahələrinin qarşılıqlı əlaqəsinə diqqət yetirmək lazımdır. Pedaqogika elminə görə təhsil sahəsi və ətraf mühit bir-biri ilə qarşılıqlı təsirə malikdir. Təhsilə həmçinin cəmiyyətin təkamül meyarı olan istehsalın hakim mövqə tutan vasitəsi də təsir edir. Təhsil anlayışına fərqli yanaşmalardan biri də bizim informasiya cəmiyyətində yaşadığımızla bağlıdır ki, burada yeni texnologiyaların inkişafında mövcud olan keyfiyyətli sığrayış qeyri-standart düşüncə qabiliyyətinə malik olan insanlara ehtiyacın kəskin şəkildə artmasına, bütövlükdə bir cəmiyyət üçün vacib olan bacarıq və istedadların tam aşkarlanmasına gətirib çıxarmışdır.

Prof. H.H. Əhmədov və dos. N.E. Zeynalova “Pedaqogika” dərslərində pedaqogika haqda bu fikirləri qeyd etmişlər: “Pedaqogika tərbiyənin mahiyyətini, qanunauyğunluqlarını, inkişaf meyllərini, perspektivlərini, nəzəri və texnoloji prinsiplərini müəyyənləşdirir, onun məzmununu, formasını, metodunu dəqiqləşdirir və sistemə salır.

Pedaqogika fəal, həyatda yeri və mövqeyi olan insanın tərbiyə olunmasına, mənəvi cəhətdən zənginləşməsinə yardım göstərən, cəmiyyətlə təbiət arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsini təmin edən elmdir. Onu bir nəslin təcürübəsinin digər nəslə ötürülməsi kimi də dəyər-

ləndirmək olar. Pedaqogika hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətlərinə, yaradıcı potensialına hörmətlə yanaşmağı, təhsildə, asudə vaxtda azad seçim imkanının verilməsini, öyrənmənin düzgün istiqamətə yönləndirilməsini, müvafiq dəstək və köməkliyin göstərilməsini tələb edir” (4, s. 6-7).

Məlumdur ki, hər hansı bir cəmiyyətdə fərdin inkişafında təhsil həlledici rol oynayır, ona görə də təhsilə innovativ yanaşma problemi meydana çıxır. Ümumiyyətlə təhsil və xüsusilə də innovativ təhsil fərdin sosial-mədəni formalaşma və inkişaf prosesi hesab olunur. Mədəniyyətin interiorizasiyası (daxilən mənimsənilməsi) eyni zamanda, həmçinin şəxsiyyətin mədəni qabiliyyətlərinin eksteriorizasiyasına (daxili hissələrin ön plana çıxarılması) şərait yaradır. Təhsilin məqsədi bu iki prosesin adekvatlığı üçün şərait yaratmaq, onları vahid bir mədəniyyət prosesinə çevirməkdir. Təhsil sisteminin funksiyası isə mədəniyyətin yenidən öyrənilməsidir. Başqa sözlə, təhsil vasitəsi ilə hər bir şəxs mədəniyyətin tərkib hissəsinə asanlıqla daxil olmağa qadirdir. Cəmiyyətin yeni sosial ehtiyacları da öz növbəsində təhsildə innovativ proseslərin tətbiqini tələb edir.

Prof. H.H. Əhmədov ulu öndərimizin fikirlərinə istinad edərək qeyd etmişdir: Böyük öndərimiz öz çıxışlarında Azərbaycan gənclərinin mükəmməl təhsil alması zəruriliyi xüsusi diqqətə çatdırmışdır. “Gənclərimiz təhsil almalıdırlar. Çünki ali təhsil olmasa, gənclərin istənilən gələcəyi də olmayacaq.” Heydər Əliyev mənəvi tərbiyə məsələsini də Azərbaycan gələcəyi qarşısında dayanan mühüm prioritetlərdən hesab edir: “Gənclərimizin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri mənəvi tərbiyə məsələsidir. Bilirsiniz, indi maddi çətinlik, maddi ehtiyaclar, şübhəsiz ki, cəmiyyətdə cürbəcür mənfi halların meydana gəlməsinə gətirib çıxarır. Ancaq gənclərimiz də bilməlidir, vətəndaşlarımız da bilməlidir ki, bu dövrün müvəqqəti çətinliklərinə dözmək lazımdır, mənəvi tərbiyəni daim aparmaq lazımdır və gənclərimizi yüksək mənəviyyat ruhunda tərbiyələndirmək lazımdır. Ümumbəşəri dəyərlər, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri hər bir gənc tərəfindən mənimsənilməlidir. Mənəviyyat olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz. Nə qədər var-dövlət olsa da, nə qədər sərvət olsa da, nə qədər zənginlik olsa da mənəviyyat olmayan yerdə heç bir uğur ola bilməz.

Xalqımızın tarixinin əsasını təşkil edən bütün mərhələlərdə, keçmiş əsrlərdə yüksək mənəviyyət olmuşdur. Keçmiş tariximizdən bizə qalan simaları bu gün dünyada məşhurlaşdıran və bizim üçün örnək edən, bizim üçün nümunə edən onların yüksək mənəviyyətidir, yüksək amallarıdır. Ona görə də bu gün mənəvi tərbiyə bəlkə də keçmiş illərdən daha çox lazımdır. Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən, tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz” (3, s. 82-83).

Müasir dünya təhsilə və ümumilikdə sosial-mədəni siyasətə yanaşmalarda köklü dəyişikliklərə məruz qalır. Heç şübhəsiz, bu, cəmiyyətin insanın şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafı və formalaşması yönündə yenidən istiqamətlənməsi ilə bağlıdır. XXI əsr hər bir sosial inkişafın əsas məqsədinin yalnız fərdin özünü dərk etməsi ilə xarakterizə olunur. İctimai şüurda baş verən bu dəyişikliklər müasir təcrübənin işləyib hazırladığı yanaşma və konsepsiyalara əsaslanan yeni təhsil paradigmasının yaranmasına səbəb olmuşdur ki, burada xüsusilə, “inklüziv təhsil” konsepsiyası mühüm yer tutur.

İnklüziv təhsil (*fr. inclusif* – daxil olma, *lat. include* – daxil etmək) – bütün uşaqların müxtəlif ehtiyaclarını ödəmək, beləliklə, xüsusi ehtiyacı olan uşaqların təhsilə çıxışını təmin etmək baxımından hər kəs üçün təhsilin mövcudluğunu nəzərdə tutan ümumi təhsilin inkişafı prosesidir. İnklüziv təhsil bütün uşaqların müxtəlif öyrənmə ehtiyacları olan fərdlər olduğunu qəbul edən xüsusi metodologiyayı inkişaf etdirən təhsil konsepsiyasıdır. Bu təhsil konsepsiyası müxtəlif öyrənmə ehtiyaclarını ödəmək üçün daha çevik olan tədris və öyrənmə yanaşmasını inkişaf etdirməyə çalışır. Əgər inklüziv təhsilin tətbiq etdiyi dəyişikliklər nəticəsində tədris və öyrənmə daha effektiv olarsa, bütün uşaqlar (yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar deyil) bundan faydalanacaqlar.

Ümumiyyətlə, inklüziv təhsilin inkişafı ilə bağlı bu günədək beynəlxalq səviyyədə bir sıra müddəaların yer aldığı müvafiq qanunlar, bəyannamələr, proqramlar qəbul edilmişdir.

1924-cü ildə ilk dəfə olaraq uşaqların əqli və fiziki zəifliyinə görə xüsusi müdafiəyə ehtiyacı olması haqqında müddəalar Millətlər Liqasının Uşaq Hüquqlarının bəyannaməsində (Cenevrə Bəyannaməsi) öz əksini tapmışdır. 1947-1948-ci illərdə isə BMT-də Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 2-ci maddəsində hər bir insanın irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini, siyasi və digər əqidələri, milli və sosial mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti və digər vəziyyətlərinə görə heç bir fərq qoyulmadan bütün hüquqlara və azadlıqlara malik olması qeyd olunmuşdur (5, s. 49-58).

1989-cu ildə qəbul edilmiş Uşaq Hüquqları Konvensiyası (Uşaq Hüquqları Bəyannaməsi) uşaqların sosial, iqtisadi, mədəni, mülki, siyasi və müdafiə hüquqlarını əhatə edən və uşaqların fikirlərinin nəzərə alınmalı olduğunu bildirən ilk bütöv insan hüquqları müqaviləsidir. Konvensiyaya həm imkan bərabərliyi əsasında təhsil hüququnu, həm də uşağın mümkün qədər tam inkişafına kömək etmək baxımından təhsilin ümumi məqsədlərini özündə əks etdirir. Konvensiyanın 2-ci maddəsində ilk dəfə olaraq dövlətin hər bir uşağın bütün hüquqlarının ayrı-seçkilik olmadan, o cümlədən əlilliyə görə həyata keçirilməsini təmin etmək öhdəliyi önə çəkilir. 23-cü maddədə isə əlilliyi olan uşaqların sosial inklüzivliyini təşviq edən təhsilə çıxış əldə etmələrinə köməklik hüququna toxunulur. Bununla yanaşı, Uşaq Hüquqları Komitəsi əlilliyi olan uşaqların hüquqlarına dair 9-cu Ümumi Şərhdə həmçinin vurğulamışdır ki, inklüziv təhsil əlilliyi olan uşaqların təhsilində məqsəd olmalıdır (<https://www.ohchr.org/ru/treaty-bodies/crc>).

BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatının ixtisaslaşmış təşkilatı YUNESKO da inklüziv təhsilin ən universal tərifini bütün uşaqlar üçün istisnasız olaraq keyfiyyətli təhsilə bərabər çıxışı nəzərdə tutan vahid fenomen kimi vermişdir (9, s. 182). O, ilk növbədə humanizmə, intellektin və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına, şəxsiyyətin intellektual, etnik, emosional və fizioloji komponentlərinin tarazlığına əsaslanır.

1994-cü il iyunun 7-10-da YUNESKO-nun dəstəyi ilə İspaniyada Salamankada keçirilən Xüsusi ehtiyacı olan şəxslər üçün təhsil: əlçatanlıq və keyfiyyət üzrə Ümumdünya Konfransında sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili üçün innovativ təhsil konsepsiyası təqdim edilmişdir. Əlilliyi olan şəxslərin təhsili

üçün konseptual çərçivə Salamanka Bəyannaməsində və Xüsusi ehtiyacı olan şəxslərin təhsili üzrə fəaliyyət çərçivəsində müəyyən edilmişdir. Məhz YUNESKO-nun himayəsi altında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şəxslərin təhsili üzrə ümumdünya konfransında bütün ölkələrin hökumətlərinə müraciətdə inklüziv təhsil prinsipi elan edilmişdi.

2006-cı ilin dekabrında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiya unikal beynəlxalq hüquqi müqavilə hesab olunur ki, o, 185 dövlət və Avropa İttifaqı tərəfindən imzalanmışdır. Konvensiyanın 1-ci maddəsində əlilliyi olan uşaqların hamı kimi bərabər səviyyədə bütün insan hüquqları və azadlıqlardan tam şəkildə istifadə etməsi, həmçinin ictimai həyatda hamının bərabər qaydada iştirakına diqqət yetirilməsi vurğulanmışdır. Bununla yanaşı, əlilliyi olan uşaqların oynamaq, idman tədbirlərində və mədəni həyatda digərləri ilə birgə iştirak etməsinin əhəmiyyəti də qeyd edilmişdir.

Son illər Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafına böyük diqqət yetirilir. Bu da başa düşüləndir: bütün dünyada olduğu kimi, ölkədə də bu tip təhsilə ehtiyacı olan uşaq və gənclərin sayı sürətlə artır. Əgər əvvəllər bu vətəndaşlar kateqoriyasına yalnız fiziki imkanları məhdud olan insanlar daxil idisə, bu gün bu problemin əhatə dairəsi daha genişdir. Bunun isə bir çox səbəbləri var. Belə ki, müxtəlif psixoloji pozğunluqları olan uşaqların sayının artmasını tək-cə ASP-nin (Autizm spektr pozuntusu) yayılması ilə deyil, həm də uşağın köç etməsi, yeni yerə uyğunlaşması, ailə-məişət çətinlikləri, pisləşən ekologiya və s. səbəblərdən asılıdır. Bununla yanaşı, müasir vunderkind uşaqları da bu, xüsusi uşaqlar kateqoriyasına daxil etmək olar. Axı, onların inkişafı ümumi qəbul edilmiş normalara uyğun gəlmir, belə uşaqlar nəinki ətraf mühətdə, hətta valideynləri tərəfindən də həmişə başa düşülmür və qəbul edilmir.

Mövzunu dərinləndirən araşdıranda görürük ki, bu gün inklüziv təhsil, daha doğrusu, onun inkişafı və bu sahədə problemlərin həlli əsasında bəşəriyyətin qarşısında duran ən qlobal vəzifələrindən biridir. İnsan sosial varlıq olduğundan cəmiyyətdən kənarında onun inkişafı mümkün deyil. Təbii ki, daxil olmaq tək-cə fiziki maneələrlə bağlı de-

yil, həm də sosial, psixoloji xarakter daşıyan məsələdir. Bu, cəmiyyətin bütün uşaqların birlikdə öyrənməsinə hazır olması məsələsidir. Bu baxımdan inklüziv təhsil konsepsiyası hər bir dövlətin siyasətində xüsusi yerə malik olmalıdır.

Respublikamızda inklüziv təhsilin təşkil edilməsi sahəsində Təhsil Nazirliyi tərəfindən 2005-2009-cu illərdə “Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili ilə əlaqədar İnkişaf Proqramı” həyata keçirilmişdir. Bu baxımdan xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsil almaq hüququnun təmin edilməsi, eləcə də inklüziv təlimə keçid edilməsi, təhsil müəssisələrində bütün uşaqların təhsili üçün bərabər imkanların yaradılması istiqamətində olduqca mühüm işlər görülmüşdür. Qeyd edək ki, müvafiq proqram çərçivəsində 2005-ci ildən başlayaraq nazirlik və YUNİSEF tərəfindən Azərbaycanda birgə inklüziv təhsil layihələri həyata keçirilməyə başlanmışdır.

Bununla yanaşı, 2008-ci ildə Azərbaycan Respublikası “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyaya ratifikasiya etmiş və qanun 2009-cu ildən qüvvəyə minmişdir. Bu konvensiyanın əsas məqsədi onun 1-ci maddəsində göstərilir. Burada qeyd olunur ki, “bütün əlil insanların insan hüquqları və əsas azadlıqlarından tam və bərabər imkanlarla yararlanmalarına təkan vermək, bunu müdafiə və təmin etmək, habelə onların ləyaqətinə hörmətlə yanaşılmasını dəstəkləməkdir”. Hazırda əlilliyi olan şəxslərin hüquqi statusu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və “Əlilliyin və uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun qarşısının alınması, əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir.

2009-cu ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası “Təhsil haqqında” Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən “Dövlət hər bir vətəndaşın təhsil alması üçün müvafiq şəraitin yaradılmasına təminat verir və təhsilin hər hansı pilləsindən, səviyyəsindən və formasından məhrum edilməsinə yol vermir, cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, milliyətindən, iqtisadi və sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanı yaradılmasına və inklüziv siniflərdə təlimin təşkilində ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verilir” (1).

Təhsil Nazirinin 18 mart 2015-ci il tarixli, 311 nömrəli əmrinə əsasən, “İbtidai təhsil səviyyəsi üzrə inklüziv təhsilin tətbiqi” layihəsinin icra olunmuşdur. Layihədə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilə cəlb olunması qaydalarının yenilənməsi, xüsusi təhsil sahəsində yeni metodikaların tətbiqi və ümumtəhsil məktəblərində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün yeni xidmətlərin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Əlilliyi olan uşaqların ümumtəhsil məktəblərində təhsilə cəlb olunması məqsədilə Azərbaycanda ibtidai təhsil səviyyəsində inklüziv təhsil modelinin hazırlanması işlərinə başlanılmış, fəaliyyət planı və yol xəritəsi tərtib edilmişdir.

2017-ci ildə isə “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq olunmuşdur. Bu proqramın məqsədi isə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüququnu təhsilin bütün pillələri üzrə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin etməkdən və onların təhsili üçün maneəsiz mühit yaratmaqdan ibarətdir.

Ümumilikdə tarixi inkişaf prosesində sağlamlığı məhdud olan uşaqların təhsil sistemi təcriddən inklüzivliyə doğru getmişdir. Inklüziv təhsilə cəlb olunan uşaqların məktəbdə tədrisinin tarixini aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar. XX əsrin 60-cı illərinin əvvəlindən ortalarına qədər – əlilliyi olan insanların təcrid olunmasına səbəb olan **“tibbi model”**. 1960-cı illərin ortalarından 1980-ci illərin ortalarına qədər əlilliyi olan insanların ictimai həyata inteqrasiya edən **“normallaşma modeli”**. XX əsrin 80-ci illərindən bu günədək **“daxil etmə modeli”**, yəni, inklüziya.

“Tibbi model” ictimai şüurda ən çox yayılmış modeldir. O, əlilliyi şəxsin xəstəliyi, zədələnməsi və ya sağlamlığına başqa təsirlər nəticəsində yaranmış hadisə hesab edir. Bu model tibbi müdaxilənin və mütəxəssislər tərəfindən müalicənin zəruriliyini vurğulayaraq, eyni zamanda cəmiyyətin də qarşısında əlilliyi olan insanlara kömək etmək, onların oxuya biləcəyi, işləyə biləcəyi və ünsiyyət qura biləcəyi ixtisaslaşdırılmış müəssisələr yaratmaq öhdəliyi qoyur. Buna baxmayaraq, tibbi model əsasən əlilliyi olan insanların təcrid olunmasının tərəfdarı olaraq çıxış edir (8, s. 256).

“Normallaşma” konsepsiyasının fundamental özəyi isə ondan ibarət idi ki, uşağın tər-

biyyəsi onun yaşadığı cəmiyyətin qəbul etdiyi mədəni normalar ruhunda həyata keçirilməlidir. Bu konsepsiya ABŞ-da, Kanadada, sonra isə bir sıra başqa ölkələrdə qəbul edilmiş və daha da inkişaf etdirilmiş, həmçinin növbəti illər üçün əlilliyi olan uşaqlarla bağlı siyasəti müəyyən etmişdir. “Normallaşma” modeli ümumiyyətlə uşağın məktəb və cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmağa hazır olmasını nəzərdə tutur (7, s. 19-23).

Inklüziya və ya “daxil etmə modeli” xüsusi ehtiyacı olan uşaqların ümumi məktəblərdə təhsilini təsvir edən termdir. Eyni zamanda, bu təhsil adi, xüsusi və inteqrasiyadan fərqlidir. Belə ki, inklüzivlik əlilliyi olan şagirdlərə özlərinə inam vermək və onları digər uşaqlar – dostlar və qonşularla birlikdə məktəbdə oxumağa həvəsləndirmək imkanındır. Inklüziv məktəbin əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlar sağlam həmyaşıdları ilə birlikdə, aralarındakı çətinliklərə və ya fərqlərə baxmayaraq ümumi maraqlara cavab verən təhsilə yiyələnə bilərlər. Inklüziv təhsil problemi ilə bağlı tədqiqatların təhlili inklüzivliyin aşağıdakı prinsiplərini qeyd etməyə imkan verir:

– bütün təhsilənlərin və müəllimlərin cəmiyyət üçün bərabər dəyərinin tanınması;

– şagirdlərin məktəblərin mədəni həyatında iştirak dərəcəsinin artırılması və eyni zamanda bəzi şagirdlərin ümumi məktəb həyatından təcrid olunması səviyyəsinin azaldılması;

– maneələri aradan qaldırmaq və ayrı-ayrı şagirdlər üçün məktəblərin əlçatanlığını yaxşılaşdırmaq cəhdlərinin təhlili və öyrənilməsi, bütövlükdə məktəbin bütün şagirdlərinin mənafeyinə yönəlmiş islahatların və dəyişikliklərin həyata keçirilməsi;

– məktəblərin təkcə şagirdlərin akademik göstəricilərinin yüksəldilməsində deyil, həm də sosial dəyərlərin inkişafında rolunun tanınması;

– təhsilə inklüzivliyin cəmiyyətə daxil olma aspektlərindən biri kimi tanınması (10, s. 256).

Bir sıra Avropa ölkələrində inklüziv təhsilin zəngin praktiki təcrübəsi aydın şəkildə göstərir ki, cəmiyyətin və dövlətin müəyyən hüquqi, mədəni və iqtisadi inkişafına nail olmaqla sağlamlıq imkanları məhdud, inklüziya kateqoriyasına aid uşaqların müntəzəm təhsil müəssisələrinə uğurlu inteqrasiyası nəinki mümkün olur, həm də olduqca zəruri məsələdir.

Bu baxımdan, ümumi təhsil müəssisəsində inklüziv təhsilin təşkili üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm aktualıq kəsb edir:

– **Kadrların xüsusi hazırlığı.** Praktik bacarıq və biliklərin olmaması səbəbindən əksər müəllimlər, sadəcə olaraq, əlilliyi olan uşaqlara dərs deməyə hazır olmur. Buna görə də bütün müəllimlər üçün xüsusi təlimin təşkili mühüm vəzifəyə çevrilir. Bundan əlavə, inklüziv təhsil üçün şəraitin uğurlu yaradılması yalnız ümumi təhsil müəssisələrində loqoped, defektoloq, psixoloq və tibb işçilərinin sayının artırılması ilə mümkündür.

– **Bütün səviyyələrdə effektiv qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsi.** Burada əsas hədəf təhsil müəssisəsi ilə psixoloji yardım mərkəzləri, müvafiq şöbələr və tibb müəssisələri, bu sahədə fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatları arasında möhkəm əlaqələrin yaradılmasıdır. Əlilliyi olan uşağı böyüdən ailə ilə müəssisə arasında yüksək keyfiyyətli əks əlaqənin təşkili də eyni dərəcədə vacibdir.

– **Müəssisələrin maddi-texniki təchizatı.** Əlilliyi olan uşaqlar üçün təhsil müəssisəsində əlçatan mühitin yaradılması pandusların, tutacaqların və hasarların quraşdırılmasını, habelə xüsusi tualet kabinələrinin olmasını tələb edir. Bundan əlavə, qapı girişlərinin genişləndirilməsi, sinif otaqlarında əlavə yerlərin ayrılması, elektroakustik qurğuların və siqnal işıqlarının quraşdırılması, sinif otaqlarının adlarının yazılması və Brayl əlifbası ilə dublyaj edilməsi üçün iri kontrastlı lövhələrdən istifadə etmək lazımdır. Əlilliyi olan uşaqlar üçün narahatlıq yaradan bütün digər praktiki cəhətlər də nəzərə alınmalıdır.

Beləliklə, inklüziya təkcə xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlar üçün deyil, həm də sağlam uşaqlar üçün daha inkişaf etmiş, humanist və səmərəli təhsil sistemi kimi tanınır. Inklüziv məktəb sisteminin meyarlarına uyğun olub-olmamasından asılı olmayaraq hər kəsə təhsil almaq hü-

ququ verir. Çünki məktəb təkcə təhsil funksiyalarını yerinə yetirmir, həm də uşağın həyatının əsas sahəsidir. Məktəb onların bir birlərinin fərdiliyinə hörmətlə yanaşması və qəbul etməsi məqsədilə təhsil trayektoriyasına malik şəxsiyyət formalaşdırır. Şəxsiyyətin inkişafında və formalaşmasında isə təlim-tərbiyənin, təhsilin rolu çox böyükdür.

Məktəbdə şagirdlər bir komandada olur, bir-biri ilə ünsiyyət qurmağı, münasibətlər yaratmağı, müəllimlə birlikdə təhsil problemlərini yaradıcı şəkildə həll etməyi öyrənirlər. Əminliklə demək olar ki, inklüziv təhsil bütün uşaqların şəxsi imkanlarını genişləndirir, insanpərvərlik, tolerantlıq, köməyə hazır olmaq kimi keyfiyyətlərin formalaşmasına kömək edir. Inklüziv təhsil prinsipinə yeni sistemdir ki, burada şagird və müəllimlər ümumi məqsəd – istisnasız olaraq bütün uşaqlar üçün əlverişli və yüksək keyfiyyətli təhsil istiqamətində çalışırlar.

Problemin aktuallığı. Inklüziv təhsil bütün uşaqların müxtəlif öyrənmə ehtiyacları olan fərdlər olduğunu qəbul edən xüsusi metodologiyayı inkişaf etdirən təhsil konsepsiyasıdır. Bu təhsil konsepsiyası müxtəlif öyrənmə ehtiyaclarını ödəmək üçün daha çevik olan tədris və öyrənmə yanaşmasını inkişaf etdirməyə çalışır.

Problemin yeniliyi. Bu gün inklüziv təhsil, daha doğrusu, onun inkişafı və bu sahədə problemlərin həlli əslində bəşəriyyətin qarşısında duran ən qlobal vəzifələrindən biridir. İnsan sosial varlıq olduğundan cəmiyyətdən kənarında onun inkişafı mümkün deyil. Təbii ki, daxil olmaq təkcə fiziki maneələrlə bağlı deyil, həm də sosial, psixoloji xarakter daşıyan məsələdir. Bu, cəmiyyətin bütün uşaqların birlikdə öyrənməsinə hazır olması məsələsidir. Bu baxımdan inklüziv təhsil konsepsiyası hər bir dövlətin siyasətində xüsusi yerə malik olmalıdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə doktorant və dissertantlar, universitet və orta məktəb müəllimləri üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 19 iyun 2009-cu il. № 833-IIIQ / <https://e-qanun.az/framework/18343>
2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (2006) Uşaq Hüquqları Komitəsi, Ümumi Şərh № 9: Əlilliyi olan uşaqların hüquqları, CRC/C/GC/9, fevral 2007 CRC/C/GC/9/Corr.1. <https://www.ohchr.org/ru/treaty-bodies/crc>
3. Əhmədov H.H. Azərbaycan təhsilinin inkişafı strategiyası / H.H. Əhmədov –Bakı: Elm, 2010. 800 s. 82-83
4. Əhmədov H.H. Pedaqogika. Bakalavr hazırlığı üçün dərslik. II nəşr / H.H. Əhmədov, N.E. Zeynalova. – Bakı: Elm və təhsil, 2018, 455 s.
5. Xudaverdiyeva T. Inklüziv təhsildə təlimin təşkili prinsipləri: perspektivlər və nəticələr // Azərbaycan məktəbi 2021, № 3, s. 49-58

6. George F. Kneller. Introduction to the Philosophy of Education. New York: John Wiley and Sons, 1971. 118 p.
7. Nirje B. The normalization principle and its human management implications // The International Social Role Valorization Journal, 1994, № 2. s. 19-23
8. Епифанова Е. В. Правовые основы медико-социальной экспертизы: учебное пособие. /Е.В. Епифанова. – Краснодар: Краснодарский архитектурно-строительный техникум, 2013. 256 с.
9. Малофеев Н. Н. Специальное образование в России и за рубежом / Н. Н. Малофеев. – Москва, 1997. с. 182.
10. Обучение детей с проблемами в развитии в разных странах мира: Хрестоматия / Сост. Л.М.Шипицына. – СПб., 1997. 256 с.

E-mail: ilahamiraslanova@gmail.com

Rəyçi: *ped.elm.dok., prof. Н.Н. Əhmədov,*
ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli

Redaksiyaya daxil olub: 16.12. 2022